

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:1 • 2011

Den stundande uppgörelsen med Rysslands förflutna

Slutreplik till Lennart Samuelson

LENA JONSON *Utrikespolitiska institutet, Stockholm*

Lennart Samuelson kommenterar i förra häftet av *Historisk tidskrift* under rubriken "Hur kan man förstå Rysslands 1900-talshistoria?" min debattartikel om ryska historieböcker för skolan.¹ Samuelsons rubrik är utmärkt. Studiet av den ryska historien är verkligen inte lätt. Jag tänker då inte främst på eventuella problem vad gäller tillträde till arkiv utan förhållandet att i Ryssland är den egna 1900-talshistorien politiskt minerad mark. Det vet var och en som följer rysk politik och debatt. Det sätt på vilket en händelse skildras och vem som åberopas som auktoritet avslöjar var författaren står i den ryska politiska debatten.

Samuelson vänder sig mot mina ord att ett av Andrej Zubov redigerat verk i två volymer, *Istoriija Rossii* (för studenter och en intresserad allmänhet), i framtiden skulle kunna komma att räknas som ett standardverk. I Ryssland finns i dag ingen nationell grundläggande konsensus om hur historiska händelser eller perioder ska betraktas och bedömas. Det finns ett officiellt synsätt som förändras över tid, och det är detta som nu stöps om. Historikerna är kluvna på samma sätt som medborgarna i sina bedömningar av det sovjetiska förflutna. Bar Stalins politik ansvar för svälten i början av 1930-talet eller var torkan sommaren 1932 och den begränsade tillgången på odlad mark avgörande faktorer? Var segern i andra världskriget möjlig trots Stalins politik eller tack vare densamma? Är det de sovjetiska uppfostringsmetoderna som bör uppmärksammas i analysen av 1930-talets föräldralösa gatubarn eller den sovjetiska politiken som fick familjer att falla samman när den gamla samhällsstrukturen krossades?

1. Lena Jonson, "Ryssland: historieundervisning som patriotisk fostran?", *Historisk tidskrift* 130:2, s. 286–292.

Historia är inte bara sammanställning av fakta utan också att skapa sammanhang av fakta. Vad jag förstår är historikerns uppgift att gå bortom "fasta övertygelser" och vända och vrida på såväl fakta som påstådda samband i sin strävan att analysera vad som hänt.

Historieboksförfattaren Filippov valde i likhet med de flesta samtida ryska läroboksförfattare att utgå från statens perspektiv och intressen. Zubov och hans medförfattare valde ett annat perspektiv. Zubov skriver i inledningen till *Istorija Rossii*:

Det är vår gemensamma övertygelse att det mest värdefulla inte är marken eller staten utan människan, den levande personligheten. För sin existens på jorden brukar människan marken, för fred och välbefinnande skapar hon staten. Och där människan lider, där det är dåligt för henne, där hon inte värdigt kan uppfostra sina barn, inte lära dem det som är sant och gott, där hon berövas sin egendom och själva sitt liv, där kan man tala om historiskt misslyckande, om en livets katastrof, om en nationell tragedi.²

Zubovs val, att utgå från individens perspektiv, avvisar Samuelson i en recension i den svenska tidskriften *Baltic worlds* som "an overly vague goal for anyone wishing to write a 'History of 20th Century Russia'".³ Men det finns två övergripande perspektiv i den ryska historieskrivningen – statsmaktens och individens. Vilket perspektiv en författare väljer vägleder sedan hans eller hennes fortsatta framställning.

Att Ryssland saknar en grundläggande samsyn på sin egen 1900-tals-historia hänger ihop med att ingen uppgörelse med det förflutna slutfördes efter sovjetsystemets sammanbrott. I dag lever därför bödelns syn och bedömningar bredvid offrets, och i frågan om vem av dem som har rätt och fel råder det olika uppfattningar. I dagens Ryssland är det inte förbjudet att återge offrets berättelse. Den ryska politiska ledningen förnekar inte existensen av terrorn, utrensningarna och lägren på 1930-talet. Men man uppmuntrar inte att analysen går längre. Makten har inte velat fortsätta den offentliga diskussion som inleddes under slutet av 1980-talet och som var början på en verklig uppgörelse. I stället har vi

2. Andrej Zubov (red.), *Istorija Rossii. XX vek 1894–1939* (Moskva 2009), s. 5; min övers. fr. ryska.

3. Lennart Samuelson, "A new textbook: reflections on the historiography of a reactionary era", *Baltic worlds* 3:2 (2010), s. 52–60.

under 2000-talet bevittnat hur den ryska ledningen knyter an till det sovjetiska förflutna.

I sina memoarer ställde sig Boris Jeltsin frågan huruvida det skulle varit bättre om det nya Ryssland förklarat sig som arvtagare till det Ryssland som gick i graven 1917 i stället för det Sovjetunionen som gick under 1991. Båda alternativen hade sina för- respektive nackdelar. Låt mig citera Boris Jeltsin:

In 1991 Russia declared itself the legal heir to the USSR. This was an absolutely informed and logical judicial step, especially regarding foreign relations, as we were bound by a whole range of serious obligations. [...] But now I wonder what would have happened if the new Russia had taken a different route and had restored the legal succession of the other Russia, the Russia destroyed by the Bolsheviks in 1917. [...] We would reject Soviet laws, constructed on the idea of class warfare and obligatory diktat of the socialist state, in favor of completely new laws that respected the individual. We would recreate the conditions for business, freedom of the press, and the parliament that were present in Russia in 1917 [...]. Most important, we Russians would think of ourselves in a different way; we would feel that we were citizens of a newly acquired nation. We would be proud of this restored historical justice.

Admitting our historical mistakes and restoring historical succession would be a bold step that would command respect. [...] The unquestionable advantages of such a step, such a turn of events, were quite possibly lost back in 1991. Not everything is as simple or smooth in real life as it is in a political diagram. Perhaps Russians will want to take this bold step some day.⁴

Att knyta an till Ryssland 1917 skulle inneburit en definitiv uppgörelse med sovjettiden men å andra sidan medfört en rad juridiska krav och anspråk på exempelvis egendom. Vi vet vad Jeltsin valde och vi kan förstå varför han gjorde det. Det faktum att han reste frågan speglar dock allvaret: hur ska man förhålla sig till den sovjetiska erfarenheten?

Samuelson kritiserar Zubov å det starkaste. I sin anmärkningsvärt långa recension i *Baltic worlds* säger han de flesta i författarkollektivet (43 personer) som "varken historiker eller experter".⁵ Han hävdar att bokens

4. Boris Yeltsin, *Midnight diaries* (New York 2000), s. 254.

5. Samuelson (2010) s. 52–59.

två volymer är fulla av faktafel och "rena historieförvanskningar". Men först och främst kritiserar han verket för att vara "anti-kommunistisk". Han vänder sig mot att Zubov anser att sovjetregimen var illegitim och kommunismen "en katastrof för Ryssland och för världen". Zubov har naturligtvis gett igen, och i en kommentar till Samuelsons recension anklagar han honom för faktafel och ifrågasätter Samuelsons förståelse av viktiga händelser i Sovjetunionens historia.⁶

Styrkan i Zubovs bok är, anser jag, att den ger en alternativ historieskrivning, det vill säga ett alternativ till det perspektiv som i dag dominerar bland författare till ryska historieböcker. Zubovs bok ger rikt stoff till en seriös uppgörelse med den sovjetiska historien, en uppgörelse som det officiella Ryssland ännu så länge skjuter framför sig. Just genom att utgå från individens perspektiv och inte statens intressen skapar Zubov en etisk utgångspunkt för en diskussion om och en uppgörelse med det sovjetiska förflutna.

Zubovs bok vänder sig till studenter och en intresserad allmänhet. Texterna från bokens alla författare har vävts samman och kapitlen kan vara ojämna och ibland motsägelsefulla. Man behöver inte hålla med om alla bokens skildringar, förklaringar eller ställningstaganden för att förstå att detta verk är viktigt just för att det erbjuder bedömningar och synsätt vilka behöver komma upp till offentlig debatt.

Samuelson åberopar Aleksej Podberezkin, vice rektorn för MGIMO, det institut där också Zubov är professor, som en auktoritet som kraftigt avfärdar Zubovs bok: "Det är betecknande att vicerektorn [...] direkt tagit avstånd från verket både som läromedel och tolkning", skriver Samuelson. Vicerektorns egna ord kan man läsa på MGIMOs hemsida.⁷

Vem är denne Podberezkin som så hätskt kritiserar Zubov? Han profilerade sig redan i slutet av 1980-talet som en kritiker av Gorbatsjovs utrikespolitik och från början av 1990-talet som en förkämpe för en ny nationell ideologi av rysk statlig patriotism och Rysslands pányttfödelse

6. "Po povodu retsentsii Lennarta Samuelsona na knigu 'Istorija Rossii. XX vek' pod redaktsii A.B. Zubova". Kommentar av Zubov (på ryska, kommer snart på engelska) som finns på *Baltic worlds* hemsida: <<http://balticworlds.com/reflections-on-the-historiography-of-a-reactionary-era/#comments>> (24/11 2010). Där finns också Gleb Glinkas kommentar till Samuelson och försvar av Zubov (på engelska): "A review in five acts: Lennart Samuelson on Istorija Rossii XX vek".

7. Aleksei Podberezkin & Aleksandr Seregin, "Jag skulle inte rekommendera denna bok till studenterna", 15/11 2009, <<http://www.mgimo.ru/news/experts/document130102.phtml>> (24/11 2010).

som internationell stormakt. Han har ingått i kommunistpartiets fraktion i Duman, i kommunistpartiledaren Zjuganovs stab vid presidentvalet 1996 och ställde själv upp i presidentvalet 2000 som kandidat för sitt lilla patriotiska parti. Hans nationalistiska åsikter föll väl ut under 2000-talet och han blev rådgivare åt Federationsrådets ordförande. 2009 blev han vicerektor för MGIMO.⁸ Att Podberezkin kritiserar Zubov kan man mycket väl förstå efter att ha läst hans meritförteckning.

Att frågan om det sovjetiska förflutna är politiskt laddad illustrerar den kommission "för att motverka försök att falsifiera historien till skada för Ryssland" som president Medvedev inrättade i maj 2009. Det är förståeligt att den ryska ledningen är bekymrad över den historieskrivning som Rysslands grannländer ägnar sig åt. Likaså är det förståeligt att den oroar sig över den mängd populärhistorisk litteratur som väller fram över ryska bokhandelsdiskar, inte sällan med synnerligen obskyra åsikter. Men frågan är om det inte främst är den ryska historikerdebatten om Sovjetunionens politik före och under andra världskriget som kommissionen mår om. Kommissionen fick en något förvånande sammansättning av endast fyra eller fem historiker, medan de övriga i den totalt 28 personer starka kommissionen består av höga tjänstemän från inrikesdepartementet, säkerhetstjänsten FSB, underrättelseorganet SVR, ryska säkerhetsrådet och andra myndigheter.

När jag skriver att *Istorija Rossii* kan bli ett standardverk menar jag att den står som representant för en alternativ historieskrivning och därmed är viktig för den uppgörelse med det förflutna som underifrån håller på att växa fram. Trots dystra signaler om vart det officiella Ryssland och dess historiker är på väg, pågår en debatt i oberoende intellektuella och vetenskapliga tidskrifter. "Det är inte fråga om att ersätta en 'röd' legend med en 'vit' dito", säger Alexander Kustarev i tidskriften *Neprikosnovennyj zapas*. Han diskuterar det officiella Rysslands behov av en kollektiv myt om sitt förflutna, om andra världskrigets betydelse för den nationella myten, samt myndigheternas ovilja att kritiskt granska denna period. Han kopplar detta till förslaget om en ny artikel i den ryska brottsbalken, som i media kallas "artikel 354.1", som skulle straffbelägga såväl påståenden att deltagande länder i koalitionen mot Hitler skulle begått brottsliga handlingar som uttalanden av uppskattning eller

8. <<http://www.mgimo.ru/users/document2088.phtml>> (24/II 2010).

förnekande av nazismens brott mot mänskligheten. *Neprikosnovennyj zapas* är en oberoende tidskrift för debatt om politik och kultur. I det första numret av den nya vetenskapliga tidskriften *Zjurnal rossijskich i vostotjnoevropeiskich istoritjeskich issledovanii* [Tidskrift för rysk och östeuropeisk historieforskning] behandlas svälten i Ryssland 1932–33, problem vad gäller tillförlitligheten i statistiken av de som utsattes för repressalier, och flera andra intressanta artiklar.

Det finns ingen entydig Sanning om det sovjetiska förflutna. Det finns ingen anledning att lyfta fram någon enskild forskare som ljusets banerförare. Det officiella Ryssland står inför en kritisk uppgörelse av sitt förflutna men ännu så länge dröjer den. Inom kretsar av historiker och intellektuella har uppgörelsen inletts. För en svensk historiker intresserad av Ryssland är det ett ytterst intressant tema att följa under kommande år.